

TEORIJA SUSTAVA KAO INSTRUMENT DRUŠTVENE ANALIZE

Duško Lozina

Pravni fakultet, Split

UDK 316.258

Pregledni rad

Primljeno: 29. 11. 1993.

U radu se tematizira značenje teorije sustava za analizu društvenog sustava, odnosno pokazuje se da unatoč određenoj krizi holističkih stajališta u vremenu obilježenu vladavinom post-moderne, teorija sustava može biti vrlo značajna za istraživanje prakse postsocijalističkih poredaka, ali i onih tradicionalno građanskih poredaka. Naime, iz temeljne opreke svakog tipa sustava – a to je ona između diferencijacije i integracije – proizlazi organska potreba društvenih sustava za stanjem stabilnosti ili određenom mjerom društvenog reda. Autor demonstrira brojne izvore koji utječu na konstituiranje teorije sustava te pokazuje da je njezina primjena zastupljena podjednako i u okviru prirodnih kao i u okviru društvenih znanosti. Osobitu pozornost autor je posvetio misli dvojice velikih teoretika – Parsonsa i Luhmanna, koji se javljaju kao svojevrsni korifeji sistemskog načina razmišljanja unutar društvenih znanosti.

1. MULTIPARADIGMATSKI KARAKTER DRUŠTVENIH ZNANOSTI

Polazeći od glasovita Kuhnova pojma "paradigme", koji će u kasnijim djelima istog autora evoluirati i biti zamijenjen pojmom "disciplinarne matrice" s njezinim pripadajućim konstituensima (Kuhn, 1977: 1-23) – simboličnim generalizacijama, modelima i uzorcima – držimo da je većina suvremenih znanosti multiparadigmatskog karaktera, što se posebno očituje unutar moderne sociologije, u kojoj je moguće identificirati i razlučiti veći broj teorijskih pristupa, poput funkcionalistične teorije, konfliktnih teorija, interakcionista, teorija razmjene, etnometodologiju, itd. (Čaldarović, 1990: 69-93).

Suvremene društvene znanosti pokazuju naglašenu tendenciju zamjene jednodimenzionalnog pristupa u istraživanju višedimenzionalnim pristupom. Dok jednosmjerna istraživanja tumače kako znanost polazi ili od općeg ka konkret-

nom ili pak, od konkretnog k općem, dotle "multidimenzionalnost iskazuje prihvaćanje dvosmjernog tijeka znanstvenog rada" (Lehmann, 1988: 809). Dobar primjer za argumentiranje tvrdnje o multidimenzionalnom karakteru znanstvenog rada pruža, primjerice, Alexanderov metateorijski model. Logičnim se stoga čini pitanje: što je to metateorija? Metateorija je ono područje znanosti koje omogućuje uspostavu kriterija za oblikovanje novih argumenata ili hipoteza, kao i za procjenu značaja pojedinih potencijalnih dokaza. Osim prihvaćanja ideje o dvosmjernom kretanju znanstvenog rada, višedimenzionalnost povlači sklonost prema uporabi dvaju ili više parametara u stvaranju metateorijskih sustava i skeptičnost prema pretpostavkama i modelima koje objašnjava pojedinačni čimbenik. Vulgarni idealizam i pozitivizam bili bi primjeri za jednodimenzionalni pristup, dok je postpozitivizam po svojoj naravi multidimenzionalan. Na krajevima Alexanderova kontinuuma nalaze se s jedne strane, metafizička okolina, a s druge strane, iskustvena okolina. Kao komponente kontinuuma javljaju se: promatranje, metodološke tvrdnje, korelacije, složene i jednostavne propozicije, prava, klasifikacije, definicije, koncepti, modeli i opće predmnijeve. Svaka komponenta je pritom razmjerno autonomna ali i pod utjecajem svih komponenti na objema stranama kontinuuma (Lehmann, 1988: 809). Autentična znanost kreće se, dakle, dvosmjerno, odnosno putom obaju pravaca kontinuuma između metafizičke i iskustvene okoline.

No, unatoč ovim zapažanjima o tendencijama unutar metodologije znanstvenih istraživanja, nedvojbeno je da i u ovo postmoderno vrijeme veliku relevantnost za istraživanje i razumijevanje određenih društvenih pojava ima pristup teorije sustava, koja se unutar sociološke analize iskazuje kroz funkcionalizam. Naime, razumijevanje zbilje bivših real-socijalističkih poredaka ili totalitarnih poredaka sovjetskog tipa, nije moguće bez uporabe određenih postavki teorije sustava, a nažalost, tegobe i problemi s transformacijom postsocijalističkih poredaka dodatno naglašavaju značaj takve analize.

Još je jedan element vrlo značajan kada se govori o određenoj aktualnosti sustavne analize, a on kudikamo transcendirira okvir njezine primjenjivosti samo na (post)socijalističke poretke. Naime, problem reda ili stabilnosti je trajan problem s kojim se suočava svaki poredak. Toga je svjesna dakako i sociološka znanost, unutar koje se kao dva pretpostavljajuća pitanja javljaju ona o redu i akciji. Oba pretpostavljajuća pitanja nalaze se u fokusu interesa funkcionalističke sociologije, napose kod Parsonsa, kod kojega se problematika tzv. hobbesovog problema reda javlja kao interpretativna tema u djelu "The Structure of Social Action" (Parsons, 1949: 89-94).

Da je tematika reda podložna određenoj mistifikaciji unutar sociologije, svjedoči naročito Giddens, koji govori o postojanju određenih mitova u sociologiji, od kojih je jedan od najvažnijih onaj o problemu reda (Giddens, 1976: 705).

Svakako da o problemu regulacije reda ovisi stupanj demokratičnosti pojedinog poretka, te postoji široka lepeza pristupa problemu reda, koji idu od zahtjeva za tzv. "Rechtsstaat" ili principom "vladavine prava" do skrajnje autoritarno-totalitarnih rješenja koja potiru pojmove "individua", "pravna država" ili pak "ljudska prava". Liberalno političko načelo zastupa stajalište po kojem vladavina zakona

a ne vladavina ljudi predstavlja sinonim za demokraciju. Tako primjerice Bobbio pod pravnom državom podrazumijeva "državu u kojoj su javne ovlasti regulirane općim normama (temeljnim ili ustavnim zakonima) a valja ih ispunjavati u okviru zakona koji ih reguliraju, dok je svakom građaninu zajamčeno pravo da se obrati nezavisnim sudovima kako bi se ustanovila i spriječila zloupotreba ili preko-račenje ovlasti" (Bobbio, 1992: 15).

2. OPĆENITO O TEORIJI SUSTAVA

Iako smo, dakle, sasvim svjesni krize i tendencije opadanja interesa za tzv. holističke pristupe, osobito u društvenoj teoriji 80-ih godina ovog stoljeća, smatramo da kategorijalni aparat teorije sustava još uvijek može biti značajno i plodno sredstvo analize unutar društvenih znanosti. Zbog toga se čini uputnim upoznati se s povijesnim razvojem teorije sustava, upozoriti na neka od temeljnih shvaćanja toga pojma te odgovoriti na neke problemske sklopove unutar te teorijske pozicije.

Opća teorija sustava postaje znanstveno utemeljena pedesetih godina ovog stoljeća u radovima von Bertalanffyja i Norberta Wienera, kojega se smatra jednim od otaca kibernetike, iako se može kazati da su se pokušaji razmišljanja o sustavima pojavili još davno u prošlosti te se kao daleki prethodnik spominje slavni Menenije Agripa (Back, 1971: 660-667).

Opća teorija sustava polazi od vrlo zahtjevnih teorijskih pretpostavki:

a) ona pokazuje pretenzije da prevlada duboki rascjep između prirodnih i društvenih znanosti, dakle, želi biti mjesto konvergencije tih znanosti, čime na neki način oponira onom metodologijskom zahtjevu kojega je, po našem stajalištu, najizrazitiji predstavnik neokantovska škola, koja polazi od supozicije apriorne nesvodivosti prirodne i društvene zbilje na isti nazivnik,

b) s tim u izravnoj svezi stoji namjera da pristup teorije sustava postane dominirajuće i univerzalno načelo unutar različitih znanstvenih disciplina, čiji će se rezultati i spoznaje moći podjednako primjenjivati, kako na društvenu tako i na prirodnu zbilju. Drugim riječima, "cilj svih tih istraživanja jest konstituiranje jedne nove discipline, opunomoćene da objektivno formulira valjana načela za sve sustave i da objasni mnoštvo sveza putem koncepta aplikabilnog u svim oblastima znanja" (Chevallier, 1978: 132).

Iz rečenog postaje razvidno da opća teorija sustava nije neki posebni teorijski novum, već bi se prije moglo kazati da predstavlja kontinuitet već započetih razmišljanja, a navlastito onih koja su promicana kroz biologističko-organicistički pravac s kraja XIX. stoljeća, kojega je najznačajniji predstavnik H. Spencer, a koji društvo shvaća kao veliki i složeni organizam.

Sa stajališta ovog rada svakako je od posebnog interesa uvid u temeljne premise društvenog sustava kao specifične vrste sustava. Na to upozoravamo stoga što se kao jedno od krucijalnih pitanja javlja ono koje smjera na pokušaj relativno precizne i jasne odrednice pojma sustav, kada je očito da se pod tim pojmom

danas krije mnoštvo različitih sadržaja te da se termin rabi u mnogim znanstvenim područjima, kao i u kolokvijalnom govoru. Tako se primjerice govori o političkom sustavu, upravnom sustavu, elektroenergetskom sustavu itd. Kako je razvidno da je riječ o pojmu široke konotacije, dolazi se do zaključka da je zahtjev za koliko-toliko preciznim određenjem pojma sustav *conditio sine qua non* daljnjeg razmišljanja vezanog za teoriju sustava, odnosno njezina odnosa naspram drugim relevantnim teorijskim orijentacijama unutar društvenih znanosti.

3. DEFINIRANJE SUSTAVA I NAJVAŽNIJI POJMOVI TEORIJE SUSTAVA

Moglo bi se kazati da pri određenju pojma sustav postoji određeni pluralizam shvaćanja, međutim, unutar tog mnoštva definicija postoje i konvergentni stavovi. Tako, primjerice, Pusić određuje sustav na sljedeći način: "Sistem bismo mogli definirati kao skup elemenata koji se nalaze u takvom odnosu da su međusobno ovisni, a u isti mah svaki je donekle individualno neovisan" (Pusić, 1975: 297). Ruski autor Afanasijev pak određuje sustav ovako: "Pod cjelovitim sustavom podrazumijeva se sveukupnost dijelova čije uzajamno djelovanje rađa nova svojstva koja nisu imanentna njegovim dijelovima" (Afanasijev, 1973: 8). Buckley pak određuje sustav kao "skup elemenata ili komponenata koje su u direktnom ili indirektnom odnosu u uzročnoj mreži, na način da se svaka komponenta odnosi naspram drugim komponentama na manje-više stabilan način u određenom vremenskom razdoblju" (Buckley, 1967: 41).

Iz ovih nekoliko odrednica, koje su na neki način reprezentativne u definiranju izraza sustav, sasvim je razvidno da je naročito naglašen element međuovisnosti njegovih dijelova, koji daje jedno novo jedinstvo, koje ne niječe potpuno slobodu sastavnih komponenti sustava.

Navedene definicije sustava upućuju na zaključak da je sustav cjelina koja je upućena na svoju unutrašnjost i sugeriraju stanje "zatvorenosti" i dovršenosti sustava. Takvo shvaćanje kritizira Niklas Luhmann, koji kaže da "izlaganje sistema kao cjeline što se sastoji od dijelova, izolira sistem samog na sebe" (Luhmann, 1981: 141). Ne ulazeći ovom zgodom u sve posljedice Luhmannove kritike, čiji je osnovni smisao da spomenutom tipu definicija pripisuje tautologičnost, namjera nam je da pokažemo kako iz navedenih definicija proizlazi da je sustav u pravilu složena cjelina, vrlo turbulentna i dinamična u svojoj strukturi. Unutar te – na prvi pogled hermetizirane strukture – odvijaju se vrlo kompleksne interakcije koje nastaju na temelju činjenice da sustav održava intenzivne interakcije s okolinom te se na toj relaciji vrši stalna razmjena u smislu *inputa* i *outputa* energije, materije ili informacija, što jasno ima svojih implikacija kako na stanje sustava, kojega je jedan od primordijalnih zahtjeva onaj za stabilnošću ili integracijom, tako i na okolinu, koja se pod tim svojevrsnim *feed-backom*, također transformira. Riječ je, dakle, o dvosmjernoj "komunikaciji" između sustava i okoline.

Ovim zapažanjem dotaknuli smo zapravo najveći broj relevantnih pojmova koji se ubrajaju u klasične ili standardne pojmove što pripadaju kategorijalnom aparatu teorije sustava, a njima bismo mogli pridodati još neke, poput diferencijacije i integracije, entropije, homeostaze, ekvifinaliteta, morfostaze, morfogeneze i druge. Od iznimne važnosti za razumijevanje systemske pozicije čini se i eksplicacija pojma "okoline", koji je organski korelat pojma "sustav", jer bolje razumijevanje smisla okoline može imati i određene heuristične vrijednosti i za shvaćanje sustava.

4. OKOLINA SUSTAVA

U okviru pristupa teorije sustava, a kada je riječ o pojmu okoline, može se poći od sličnog zaključka kao i kod pojma sustava, naime da je riječ o pojmu koji su elaborirali brojni teoretičari, a poglavito oni koji se bave teorijom organizacije. Mi bismo pošli od one definicije koja okolinu određuje negativno, dakle, kao "sve pojave koje nisu sistem, a za nj su relevantne ili to mogu postati" (Pusić, 1974: 69). U svojoj analizi kooperativnih sustava kao specifičnog oblika sustava ljudske suradnje, isti autor vrši suptilnu analizu okoline te upućuje na četiri osnovna obilježja pojma okoline:

- a) okolina nije uniformna masa,
- b) okolina je konstantno u kretanju,
- c) razmjena između kooperativnog sustava i njegove okoline jest ambigvitetni proces,
- d) proces diferencijacije unutar integrativnih granica zadanih od okoline prvi je akcelerator vjerojatnoće da će jedan element sustava biti zamijenjen s dva ili više elemenata (Pusić, 1976: 131-135).

U definiranju sustava i Luhmann polazi od određenja po kojemu se "sistemi stoga moraju ponajprije pojmiti krajnje formalno kao identiteti koji se održavaju u kompleksnoj i promjenljivoj okolini stabiliziranjem razlike unutarnjost/vanjskost" (Luhmann, 1981: 143). Stvaranje sustava sastoji se, po Luhmannu, u stvaranju invarijantnih i na okolinu usmjerenih smislenih struktura koje reduciraju kompleksnost. Dakle, kao što se vidi, i Luhmannovo određenje sustava uključuje u sebe i pojam okoline. Opća teorija sustava upućuje na još jedno značajno razlikovanje sustava, ono, naime, po kojemu sve sustave možemo lučiti na zatvorene i otvorene sustave. Na otvorenost sustava upućuje jedan od njezinih tvoraca, Ludwig von Bertalanffy. Po njegovu mišljenju "svaki živi organizam je u biti jedan otvoreni sustav" (Bertalanffy, 1973: 39). On smatra da je dinamična interakcija komponenti modela otvorenog sustava njegova temeljna oznaka.

Pojam okoline, ne samo u svom supstancijalnom značenju nego i u onom strukturnom, ne može se pojmiti kao jednoznačan termin, već ponajprije kao višeslojan pojam. Postoji, naime, nekoliko razina i tipova okoline, što ovisi o tipu sustava. Tako, primjerice, društveni sustavi imaju vrlo raznoliku okolinu, u kojoj se može prepoznati nekoliko tipova okoline. Jedna od razina sustava ljudske

suradnje prepoznaje se kao društvo. U sklopu tog vrlo općenitog pojma mogu se izdvojiti područja kao što su tehnologija, demografija, ekosfera, stratifikacija i grupna identifikacija (Pusić, 1985: 47-49).

Pojam okoline osobito je razvijen u okviru recentne teorije organizacije. Tako, primjerice, Crozier i Thoenig (Crozier, Thoenig, 1976: 547-570) podsjećaju na činjenicu da se čitav niz suvremenih autora unutar organizacijske teorije respektabilno odnosi prema temi okoline. Zajedničko stajalište svih tih autora jest ono po kojem interna struktura organizacije ovisi o prirodi okoline. Među najznačajnije teoretike unutar teorije organizacije, a koji posebno tematiziraju problem okoline organizacije, svakako se ubrajaju Emery i Trist. Ovi autori govore o četirima različita tipa okoline, čime potvrđuju tezu o polisemnom karakteru tog pojma. Autori ponajprije govore o sredini organizacije koja je mirna te koja je slučajno raspoređena. Drugi tip okoline je kompleksnije naravi, ali je još uvijek riječ o razmjerno mirnoj okolini s grupiranim ciljem. Treći tip okoline ili novi stupanj kauzalne potke autori su nazvali "uznemirena reagirajuća" (*disturbed reactive*) okolina i, naposljetku, četvrti tip predstavljaju još složenije sredine koje se nazivaju područjima nemira. U ovisnosti o tipu okoline organizacije moraju izgrađivati i različite obrambene mehanizme, koji sežu od razvijanja taktike preko strategije pa sve do uključivanja operacija, a često se te mjere primjenjuju i kumulativno (Emery, 1971: 248-251). Slovenski autor Rus, također je pokušao pobliže odrediti pojam okoline. Za njega "okolina organizacije određena je, prema tome kao područje međusobne interakcije organizacije i faktora koji se nalaze izvan nje" (Rus, 1982: 371).

Okolina sustava predstavlja onaj element koji može proizvesti značajne promjene unutar sustava, bez obzira o kojem tipu sustava načelno govorimo. Taj utjecaj, kao što smo ustvrdili, može ići sve do destrukcije sustava. Drugim riječima, okolina sustava je značajan čimbenik promjene te stalni izvor opasnosti i neizvjesnosti, koji pred sustav stalno i iznova postavlja zahtjeve usmjerene u suprotnom pravcu, dakle, k integraciji i stabilizaciji, odnosno održanju *status quo* stanja, ukoliko je riječ o sustavima ljudske suradnje. Istini za volju, kada se govori o neizvjesnosti, valja konstatirati da je ona doživjela radikalnu transformaciju u odnosu na prošlost. Nekad je, naime, neizvjesnost bila istoznačnica za okolinu, odnosno u njezinu su okruženju kao u svom "prirodnom" ambijentu živjeli pripadnici nedostatno razvijenih društvenih zajednica, plemena, klanova itd. Novi oblici neizvjesnosti nastaju u suvremenim zajednicama iz različitih izvora, a ponekad se nastanak stanja neizvjesnosti stimulira i na posve artifičijelan način. Stoga ne začuđuje da suvremena teorija organizacija poklanja iznimnu pozornost problemu neizvjesnosti, pa tako, primjerice, Thompson smatra da je neizvjesnost poticana iz okoline, dok Crozier smatra da je kontrola izvora neizvjesnosti osnovni izvor moći u organizaciji.

5. PROMJENA I STABILNOST U SUSTAVU

Osim naznačenih izvanjskih momenata koji se vezuju za pojam okoline a koji mogu dovesti pod znak pitanja samu egzistenciju sustava kao skladne i

povezane cjeline, nesumnjivo je da i unutarsistemi razlozi i sukobi mogu također stimulirati promjenu sustava. Sastav komponenti sustava jest supstancijalna, sadržajna strana cjelovitog sustava, osnova njegove strukture. Mijenjanje jednog od dijelova sustava povlači za sobom i promjenu drugih dijelova, a nerijetko i čitavog sustava. Pritom je važno naglasiti da je svakom konkretnom sustavu svojstvena njegova specifična organizacija, pri čemu se složenosti sustava povećavaju stupnjevi njegove diferencijacije, što povećava složenost same strukture. Dijalektiku svekolikog događanja do kojeg dolazi u sustavima ljudske suradnje možda je ponajbolje uočio Blau. On ustvrđuje da "društveni odnosi mogu imati za posljedicu dominaciju, eksploataciju i sukob, ali se javljaju i kao izvor uzajamnog štovanja, uzajamne pomoći i kooperacije" (Blau, 1977: 5). Diferencijacija i integracija jesu komplementarne suprotnosti. Dvije temeljne, generične forme diferencijacije za Blaua su – heterogenost i nejednakost. Blau drži da postoje dvije vrste socijalnih parametara, a nejednakost ili vertikalna diferencijacija putem stupnjevitih parametara. Modernu društvenu strukturu karakterizira tzv. multiformna heterogenost. Kada govori o integraciji, Blau napominje da i ona mora imati svoje granice. Prevalentnost jake unutargrupne integracije nije doprinos društvenoj integraciji, smatra on (Blau, 1977: 11). U svezi s pojmom integracije čini se primjerenim upozoriti i na potrebu distingviranja društvene integracije od integracije sustava. Problem društvene integracije ponajprije je upućen na uređene ili konfliktne odnose između aktera u nekom društvenom sustavu, dok problem integracije sustava upućuje na uređene ili konfliktne odnose između dijelova nekog društvenog sustava (Lockwood, 1972: 74).

Kada je riječ o odnosu sustava s okolinom, koji – kako je već kazano – može dovesti u pitanje njegovu ravnotežu, valja primijetiti da "općenito govoreći, da bi jedan sistem održao konstantnim svoje strukturalno-funkcionalne karakterisitke, on mora u svom odnosu s okružujućom sredinom osigurati da prima nešto više energije, materije ili informacija, nego što je okolina u prerađenom obiku daje" (Jerbić, 1977: 17). Drugim riječima, sustav se mora potruditi da u interakciji s okolinom regulira razmjenu s okolinom, dakle da djeluje negentropski, što će reći da mora smanjivati dezintegrativne učinke okoline.

Granice diferencijacije i integracije moraju biti vrlo elastične kako ne bi došlo do narušavanja ravnoteže pojedinog sustava. Kako je logično da svaki sustav teži uspostavi ravnoteže između ovih suprotstavljenih načela, dolazi do pojave da se "svaki sistem samim svojim postojanjem, konzistencijom svoje ravnoteže opire promjenama" (Petković, 1966: 83). Uostalom, i Bertalanffy polazi od shvaćanja da je jedna od temeljnih zadaća čovjekova mentalnog aparata održavanje homeostatične ravnoteže (Bertalanffy, 1973: 190). Već spomenuti Buckley, u svojoj teoriji sustava također apostrofira značaj homeostaze. On, naime, razlikuje pojmove morfostaze (*morphostasis*) i morfogeneze (*morphogenesis*). Homeostatični procesi u organizmu i ritual u sociokulturnim sustavima primjeri su "morfostaze". Biološka evolucija, učenje i društveni razvoj slučajevi su "morfogeneze" (Buckley, 1967: 58-59). Buckley inače spada među one predstavnike teorije sustava koji smatra da su organski i sociokulturni sustavi primjeri "organizirane složenosti".

U sklopu kategorijalnog aparata teorije sustava značajno mjesto pripada i pojmovima informacije i entropije. Oni se nalaze u određenoj korelaciji, na što upućuje i Wiener, koji ustvrđuje da ukoliko količina informacija u sustavu predstavlja mjeru njegove organiziranosti, onda entropija sustava predstavlja mjeru stupnja njegove neorganiziranosti (Wiener, 1972: 9).

6. DRUŠTVENI SUSTAV

Društveni sustav, kao posebni oblik sustava, po svojoj strukturi razumljivo pripada među one koji su najsloženiji. Društveni sustav je konglomerat kojeg konstituira mnoštvo sveza i odnosa te se pokazuje kao izrazito težak za analiziranje. Čini se stoga da uvidi dvojice značajnih predstavnika teorije sustava mogu biti od izuzetne vrijednosti za bolje razumijevanje tog problema. Tu mislimo, naime, na Talcotta Parsonsa i Niklasa Luhmanna, no pritom upozoravamo da cjeloviti prikaz njihovog opsežnog teorijskog djela nadilazi potrebe ovog rada.

6.1. Parsonsovo shvaćanje društvenog sustava

Parsonsovo mišljenje odražava najbolje tradicije funkcionalizma unutar sociološke misli, a poznato je da je taj pravac mišljenja bio stalna teorijska oporba marksističkoj paradigmi. Upravo je jedna od nosivih ideja funkcionalistički impostirane sociologije ideja reda, što je pozitivistički recidiv. U ovoj eksplikaciji nekih temeljnih Parsonsovih stajališta o društvenom sustavu kanimo početi od njegova shvaćanja društva. Za njega je "društvo tip društvenog sistema s relativno najvišim stupnjem samodovoljnosti" (Parsons, 1988: 12). Ono je u Parsonsovom shvaćanju prije svega "politički organizirano" te mora jamčiti odanost kako zajedništvu tako i nekom "kolektivnom organu" te uspostaviti razmjerno učinkovit normativni poredak na određenom teritoriju. Kao što se vidi, polazna Parsonsova ideja u shvaćanju društva jest ideja reda i poretka. S tim u svezi mogli bismo se složiti s onim autorima koji smatraju da "problem reda, integracije i ravnoteže ima uvijek glavnu ulogu u Parsonsovom mišljenju" (Devereux, 1961: 33). Na jake utjecaje pozitivizma i biološkog organicizma na oblikovanje Parsonsovog mišljenja upozorava i Jogan, koja tvrdi da se "pri oblikovanju teoretskog sistema Parsons oslonio na analogiju društva s organizmom, pa se zato u njegovoj teoriji normativni determinizam povezuje s organicizmom, koji se izražava osobito u odabiru najvažnijih kategorija" (Jogan, 1978: 223).

Red i održavanje ravnoteže postaje osnovna zadaća društvenog sustava. Izrazom "socijalna zajednica" Parsons naziva cjelinu društva u njegovom kolektivnom aspektu. Po njegovu mišljenju "ona se konstituira kako normativnim sustavom tako i statusima, pravima i dužnostima koji proizlaze iz pripadnosti, koja se može razlikovati s obzirom na razne podgrupe u zajednici" (Parsons, 1988: 30).

Da bi opstalo, društvo – po Parsons – nužno mora stvoriti socijalnu zajednicu s dovoljnim stupnjem integracije. U svojoj teoriji institucija iznijetou u djelu *The Social System* Parsons razlikuje sljedeće tipove institucija:

- a) relacijske institucije,
- b) regulativne institucije,
- c) instrumentalne institucije,
- d) ekspresivne institucije,
- e) moralne institucije.

Osim fascinacije idejom reda i poretka, Parsons je smatrao iznimno važnom i ulogu ideologije u konstituiranju društvenog sustava. Po njemu, "ideologija služi legitimizaciji vrijednosno orijentiranih obrazaca za stabilnost društva" (Parsons, 1952: 354-356) i njezin je primarni zadatak da radi na uspostavi integracije društvenog sustava.

Društveni sustav je za Parsonsa sustav akcije, odnosno sustav međuovisnih akcijskih procesa. Diferencijacija društvenog sustava može se promatrati kroz dvije perspektive. Prvo, riječ je o sustavu diferencijacije uloga. Drugo, treba analizirati proces distribucije značajnih stvari (npr. statusa) i taj proces distribucije Parsons naziva "alokacijom". Parsons pritom govori o trima kontekstima alokacije: a) alokaciji opreme, b) alokaciji osoblja, c) alokaciji nagrada (Parsons, 1952: 114). Kod Parsonsa je, dakle, na djelu "zakon inercije" po kojemu "svaki sistem tendira da nefunkcionalne ili direktno disfunkcionalne impakte prilagodi svojoj strukturi i svom funkcioniranju" (Petković, 1966: 83).

Bitni nedostaci Parsonsova shvaćanja lako su uočljivi. Mislimo pritom prije svega na nedostatak čovjeka kao "živog" supstrata društvenog sustava, a njegov impersonalni kategorijalni sustav, koji vrši nekritičnu glorifikaciju ideje reda i ravnoteže, ne pridaje važnosti drugom važnom konstituensu svakog sustava, pa tako i društvenog, a to je sukob. Ovaj hendikep Parsonsove misli nije ostao pošteđen kritike. Funkcionalistički pogled na svijet polazi od pojma socijalne ravnoteže te su njegovi konstitutivni pojmovi "funkcija" i "uloga". Kuvačić primjećuje da "polazeći od sistema kao od osnove on (funkcionalizam – op. D. L.) ne postavlja pitanje o prilagođavanju društvenih struktura čovjeku, već obrnuto o prilagođavanju čovjeka društvenim strukturama (Kuvačić, 1970: 69). No, osim prigovora moralne naravi, Parsons je pretrpio i metodične kritike, koje je osobito uvjerljivo iznio Mills. U djelu "Sociološka imaginacija" Mills piše o Parsonsovoj superteoriji na izrazito kritički intoniran način, a smisao je njegove kritike u tome da izrazito visoke generalizacije koje Parsons iznosi u djelu *The Social System* ne dopuštaju njihovu autoru da se spusti do razine promatranja, do opservacije. Superteoretičari polaze u osnovi od beskonfliktnog modela društva, koje egzistira na apsolutnoj podvojenosti pojedinačnih interesa. Tako se, prema Millsu, Parsonsova teorija pokazuje nesposobnom tretirati problem društvene promjene i problem povijesnih zbivanja (Mills, 1964: 52).

S Parsonsovim shvaćanjem društvenog sustava polemizirao je i Gouldner. Po njegovu mišljenju Parsons ne uspijeva procijeniti mogućnost da nastojanje sustava za održavanje ravnoteže može promijeniti njegovu prilagodbu na

okolinu koja se mijenja, bila ona ljudska ili ne. Na taj način "upravo stabilnost društvenog sistema može stvoriti krive prilagodbe na okolinu koje nadalje stvaraju internu napetost. Općenito Parsonsova se teorija nastojala usredotočiti na sam sistem i pridavala je malo pažnje problemu međusistemskih odnosa" (Gouldner, 1980: 182).

6.2. Luhmannova pozicija

Niklas Luhmann nedvojbeno je najvažniji suvremeni predstavnik systemske misli. U svom teorijskom opusu on prihvaća mnoge utjecaje, primjerice od spomenutog Parsonsa preko modela kibernetike pa sve do neposrednih utjecaja bioloških teorija autopoetičnih sustava Varela i Maturane. Stoga neki njegovi interpreti smatraju da njegova teorija sustava predstavlja primjerenu sliku trenutačnog stanja *high-tech* postindustrijskih društava (Zadnikar, 1991: 102).

U svom shvaćanju pojma sustava Luhmann je evoluirao "od shvaćanja sistema kao cjeline sastavljene od elemenata prema gledanju za koje je centralan odnos sistema i okoline, pa odatle prema teoriji samoreferencijalnih sistema" (Pusić, 1989: 62). Ukoliko je samoreferentnost razvojni put kojim ide Luhmannovo shvaćanje sustava, postavlja se kao logično pitanje: što je to samoreferencija? Luhmann odgovara na to pitanje ovako: "Samoreferencija predstavlja ono jedinstvo koje jedan element, jedan proces, jedan element ima za samog sebe (Der Begriff Selbstreferenz bezeichnet die Einheit, die ein Element, ein Prozeß; ein System für sich selbst ist)" (Luhmann, 1988: 58). Luhmann je značajan teoretik sustava i s obzirom na činjenicu da razvija pojam kontigentnosti sustava. Kontigentnost se Luhmannu nadaje kao negacija nužnosti i nemogućnosti. Ona određuje selektivnost u pojmovima akcije i iskustva. Luhmann inače spominje dva kontigentna područja koja su razmjerno neovisna. "Prvo kontigentno područje je smješteno u položajnim i motivacijskim strukturama osoba uključenih u sustav. Drugo područje čine pravila, kompetencije i odgovornost za konkretne zadatke" (Luhmann, 1976: 96-113). Organizirani društveni sustavi su po Luhmannu, organizirani kroz međugru i svezu dvaju kontigentnih područja koja se uzajamno dodiruju.

Luhmann je osobito važan za razumijevanje problema kompleksnosti sustava, a kako je složenost jedno od bitnih obilježja svakog sustava, Luhmannova zapažanja imaju dodatnu težinu. Luhmann polazi od stajališta da je zadaća sustava redukcija kompleksnosti okoline. U tu svrhu stoji na raspolaganju nekoliko mogućnosti:

1. objektivna situacija zamjenjuje se subjektivnom, tj. djelovanje sistema nije određeno zbiljom nego je usmjereno sistemskom predodžbom,
2. okolina sistema daje se u određenoj mjeri pojednostavniti i imobilizirati tako da se institucionaliziraju određeni oblici obrade doživljaja,
3. strategija diferenciranja okoline sastoji se u tome da sistem stvara za svaki, uvijek različiti, isječak okoline svagda posebnu granicu, i na tim granicama stabilizira svagda posebne odnose i temelji svoju autonomiju i svoju sposobnost za indiferentnost spram promjena okoline upravo na toj različitosti,

4. u mjeri neodređenosti systemske strukture, što je sebi može priuštiti sistem, a da ne izgubi svoj potencijal selekcije, sastoji se daljnja systemska strategija (Luhmann, 1981: 149-152).

Neki autori upozoravaju na izravan utjecaj Ashbya i njegova zakona "nužne raznovrsnosti" na Luhmannovo shvaćanje kompleksnosti te povlače određene analogije između njegova pojma kompleksnosti i Simonovog pojma rastavljanja, što je osobina složenog hijerarhijskog reda, kroz koji pojedinačna razina u složenom sustavu održava svezu sa samo odabranim dijelom različitosti u svojoj okolini (Provost, 1986: 46). Istodobno pojam kompleksnosti se sve više povezuje i sa, u fizici vrlo popularnom, teorijom kaosa (Tönnies, 1992: 531-543).

Za Luhmannovo shvaćanje sustava značajno je i njegovo poimanje diobe sustava i podsustava. Moglo bi se kazati da takva vrsta diobe predstavlja pojednostavnjivanje djelovanja u sustavu. Zato Luhmann konstatira da "pripadnošću sistemu, podsistemima je dakle garantirana okolina manje nesigurnosti i kompleksnosti i to ih osposobljava da ispunjavanjem svojih podsvrha još i dalje smanjuju postojeću kompleksnost" (Luhmann, 1981: 220 – Luhmann, 1975: 204-220). Na ovo mrvljenje sustava na veći broj podsustava ukazuje i Touraine te smatra da su za sustav od egzistencijalne važnosti pojmovi koordinacije i subordinacije. Naime, svaki sustav posjeduje određenu autonomiju i istodobno njime upravljaju viši sustavi te on za njih predstavlja ograničenje (Touraine, 1980: 281).

Radikalna biologizacija Luhmannovog systemskog shvaćanja očituje se u njegovu shvaćanju pojma *autopoiesis*, čije je podrijetlo nedvojbeno biološko. Luhmann definira *autopoiesis* kao opći oblik izgradnje sustava na podlozi uporabe samoreferentne zatvorenosti te priznaje da egzistiraju i neživi autopoetični sustavi, drukčiji načini autopoetične reprodukcije i vanjska načela autopoetične organizacije, koji se materijaliziraju kao življenje, iako u drukčijim načinima cirkularnosti i samoreprodukcije (Luhmann, 1991: 21-46).

LITERATURA

- Afanasiev, G. Viktor (1973): *Naučnoe upravljenie obščestvom*, Izdateljstvo političeskoj literaturi, Moskva.
- Back, W. Kurt (1971): *Biological Models of Social Change*, *American Sociological Review*, vol. 36. No. 4.
- Bertalanffy, von Ludwig (1973): *General System Theory*, G. Braziller, New York.
- Blau, M. Peter (1977): *Inequality and Heterogeneity. A Primitive Theory of Social Structure*, The Free Press, New York-London.
- Bobbio, Norberto (1992): *Liberalizam i demokracija*, Novi Liber, Zagreb.
- Buckley, Walter (1967): *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Chevallier, Jacques, Loschak, Danièle (1978): *Science administrative*, L.G.D.J., Paris.

- Crozier, Michel, Thoenig, Jean-Claude (1976): The Regulation of Complex Organized Systems, *Administrative Science Quarterly*, vol. 21., No. 4.
- Čaldarović, Ognjen (1990): O pristupima suvremenih socioloških teorija, *Kulturni radnik* br. 2., Zagreb.
- Devereux, C. Edward Jr. (1961): Parsons Sociological Theory, in: *The Social Theories of Talcott Parsons*, ed. Max Black, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, N. J.
- Emery, E. F., Trist, E. L. (1971): Kauzalna potka organizacije, u Pusić, E.: *Problemi upravljanja*, Naprijed, Zagreb.
- Giddens, Anthony (1976): Classical Social Theory and the Origins of Modern Sociology, *American Journal of Sociology*, vol. 81., No. 4.
- Gouldner, Alwin (1980): *Za sociologiju*, Globus, Zagreb.
- Jerbić, Velibor (1977): Opća teorija sistema, kibernetika i teorija istraživanja, *Čovjek i sistem*, sv. 7., IDIS, Zagreb.
- Jogan, Maca (1978): *Sociologija reda*, Založba Obzorja, Maribor.
- Kuhn, S. Thomas (1977): Logic of Discovery of Psychology of Research, in: *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press.
- Kuvačić, Ivan (1970): *Marksizam i funkcionalizam*, Komunist, Beograd.
- Lehmann, W. Edward (1988): The Theory of State versus the State of Theory, *American Sociological Review*, vol. 53., No. 6.
- Lockwood, David (1972): Društvena integracija i integracija sistema, *Sociološki pregled*, br. 1-2, Beograd.
- Luhmann, Niklas (1976): A General Theory of Organized Social Systems, in: *European Contributions to Organization Theory*, ed. Hofstede, Geert- Kassem, M., Sami, Van Gorcum, Assen/Amsterdam.
- Luhmann, Niklas (1991): Avtopoezis socialnih sistemov, *Časopis za kritiko znanosti*, 140/141, Ljubljana.
- Luhmann, Niklas (1988): *Soziale Systeme*, Suhrkamp – Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
- Luhmann, Niklas (1975): *Soziologische Aufklärung*, b. 2., Westdeutscher Verlag GmbH, Opladen.
- Luhmann, Niklas (1981): *Teorija sistema. Svrhovitost i racionalnost*, Globus, Zagreb.
- Mills, Wright (1964): *Sociološka imaginacija*, Suvremena škola, Beograd.
- Parsons, Talcott (1988): *Društva. Evolucijski i poredbeni pristup*, August Cesarec, Zagreb.
- Parsons, Talcott (1952): *The Social System*, The Free Press, Glencoe, Illinois.
- Parsons, Talcott: *The Structure of Social Action*, The Free Press, New York.
- Petković, Stanko (1966): Društveno djelovanje i modaliteti njegova značenja, *VUŠ*, br. 3., Zagreb.
- Provost, H. Wallace Jr. (1986): Contingency and Complexity, in: The Social Theory of Niklas Luhmann, J. *General Systems*, Gordon and Breach, Science Publishers, vol. XII, No. 1.
- Pusić, Eugen (1989): *Društvena regulacija*, Globus – Pravni fakultet Zagreb, Zagreb.
- Pusić, Eugen (1976): Freedom and Constraint in Cooperative Systems, in: *European Contributions to Organization Theory*, ed. Hofstede, Geert-Kassem M., Sami, Van Gorcum, Assen/Amsterdam.
- Pusić, Eugen (1975): *Nauka o upravi*, Školska knjiga, Zagreb.
- Pusić, Eugen (1974): *Razvedenost i povezanost*, Encyclopaedia moderna, Zagreb.

Pusić, Eugen (1985): *Upravni sistemi*, Grafički zavod Hrvatske – Pravni fakultet Zagreb, knj. 1., Zagreb.

Rus, Veljko (1982): Radna organizacija kao otvoreni sistem, u: Obradović, Josip (ur.): *Psihologija i sociologija organizacije*, Školska knjiga, Zagreb.

Touraine, Alain (1980): *Postindustrijsko društvo*, Globus, Zagreb.

Tönnies, Sybille (1992): Komplexität und Chaos, *Rechtstheorie*, 23, Heft 4., S 531-543, Duncker and Humboldt, Berlin.

Wiener, Norbert (1972): *Kibernetika*, ICS, Beograd

Zadnikar, Darj (1991): Mravljničar, Luhmann in Subjekt, *Časopis za kritiko znanosti*, 140/141., Ljubljana.

THE SYSTEMS THEORY AS AN INSTRUMENT OF SOCIAL ANALYSIS

Duško Lozina

Faculty of Law, Split

In the paper the significance of the systems theory for the analysis of social systems is discussed. It is demonstrated that despite the crisis of wholistic viewpoints in the period marked by the rule of postmodernism, the systems theory can be very important for the research of postsocialist orders, but also traditional capitalist orders. Namely, from the basic opposition in any type of system – the one between differentiation and integration – an organic need of the social system for stability or a certain degree of social order is derived. The author demonstrates numerous sources that influence the establishment of the systems theory and indicates that its application is equally present within the framework of natural as well as social sciences. Special attention is given to the thought of two great theoreticians – Parsons and Luhmann, who appear as the leading figures of the systemic mode of thought within social sciences.

DIE SYSTEMTHEORIE ALS EIN INSTRUMENT DER GESELLSCHAFTSANALYSE

Duško Lozina

Die Juristische Fakultät, Split

In der Arbeit wird die Bedeutung der Systemtheorie für die Analyse der Gesellschaftsordnung behandelt, es wird bzw. vor Augen geführt, daß trotz bestimmter Krise holistischer Auffassungen in der durch die Herrschaft der Postmoderne gekennzeichneten Zeit die Systemtheorie von großer Bedeutung für die Untersuchung der Praxis der nachsozialistischen Gesellschaftsordnungen, aber auch für jene traditionelle bürgerliche Gesellschaftsordnungen ist. Aus dem Grundwiderspruch jedes Systemtypus – und das ist jener zwischen der Diferentiation und der Integration – geht nämlich das organische Bedürfnis der Gesellschaftsordnung nach dem Stabilitätszustand oder nach der bestimmten Maßnahme der Gesellschaftsordnung hervor. Der Autor demonstriert zahlreiche Quellen, die das Konstituieren der Systemtheorie beeinflussen, und zeigt, daß ihre Anwendung sowohl im Rahmen der Natur- als auch im Rahmen der Geisteswissenschaften gleichmäßig vertreten ist. Besondere Aufmerksamkeit wird den Gedanken der zwei großen Theoretiker – Parsons und Luhmann, die als eigenartige Koryphäen der Systemdenkweise innerhalb der Geisteswissenschaften erscheinen, gewidmet.